

İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliği'nin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri

Ayten Sezer Arıç*

Özet

19. yüzyılda gelişen sömürgecilik hareketi ile başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz'e hâkim olmak isteyen Batılı büyük devletler Osmanlı'ya karşı yıkıcı faaliyetlerde bulundular. Yayılma siyasetlerinde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri kullanarak onları yeni devlet kurmak için isyana teşvik ettiler. Osmanlı'nın 19.yüzyılda ve 20.yüzyılın başında Ruslarla yaptığı savaşlar sonunda Ermeniler, Rusya topraklarına ve diğer ülkelere göç etmeye başladılar. Sovyetler, Türkiye'den toprak koparmak amacıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçü için çalışmalar başlattı. Sovyetlerin ve bazı Ermeni teşkilatlarının girişimleri ile yürütülen bu çabalarla bir 'sunî Ermenistan' düşüncesi oluşturulmaya çalışılsa da, gerek pek çok Ermeninin bu çağrıya gereken ilgiyi göstermemesi gerekse anavatana göçen Ermenilerin umduklarını bulamamaları sonucunda bu fikrin bir hayalden öteye gidemediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Ermenistan, Osmanlı Devleti, Sovyetler Birliği, Sovyet Ermenistanı, Göç.

Giriş

Farklı etnik köken ve dinî inanca sahip unsurların bir arada veya yan yana yaşadığı Osmanlı'da bu unsurlar önceleri etnik kökenleriyle anılmayıp,

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü /Ankara
sezer.ayten@gmail.com

dinî ve mezhebî anlamda millet olarak nitelendirilirdi. 'Millet sistemi' denilen bu sistem gereği dinî topluluklar kendi dillerini konuşmakta, kendilerine ait dinî ve eğitim kurumlarını açmakta serbesttiler (Küçük 1986: 1007-1024, Ortaylı 1986:999-1000, Kenanoğlu 2004). Anılan "millet sistemi" 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik, eşitlik ve özgürlük akımlarının etkisiyle etnik temele dayanır hale geldi. Bu akımlardan ilk etkilenen kendi dil, din ve kültürlerini koruyan Hıristiyan azınlıklar olmuştur. Batılıların da desteği ile Balkanlarda başlayan isyanlar sonunda Osmanlı, Avrupa topraklarını kaybetmeye başladı. Bu ayrılıkçı harekete 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı topraklarında devlete sadık, Türklerle dostluk içerisinde yaşayan Ermeniler de katıldı. İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin birbirleriyle olan rekabeti ve Osmanlı üzerindeki emellerini hayata geçirmek amacıyla kışkırtıldılar. Osmanlı'nın 19. yüzyılda Ruslarla yaptığı 1828-29 (Beydilli 1988:365-424, Satılmış 2002:263-277), 1853-54 ve 1877-78 savaşları sonrasında Ermeniler Rus topraklarına göçmeye ve Rusya ile ilişkilerini artırarak çeşitli haklar elde etmeye başladılar 1877-78 Savaşında Ruslara yenilen Osmanlı, 1878'de imzaladığı Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ve İngilizlerin müdahalesiyle imzalanan Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi gereği Doğu'daki Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Sivas'tan oluşan altı vilayette (ki Batılıların Ermenistan diye iddia ettikleri bu altı vilayetin sadece %17'si Ermeni'dir. Bk McCarthy 2002: 69) Ermeniler için ıslahat yapılması karara bağlanmıştı Antlaşmaya göre, Osmanlı Hükümeti bu vilayetlerde gerçekleştireceği ıslahatları İngiltere ve Rusya'nın denetiminde yapacaktı. Bu gelişme Ermeni konusuna uluslararası bir boyut kazandırmıştı (Küçük 1984) .

Osmanlı Devleti'ni içinden çökertmek isteyen Ruslarla İngilizlerin politikalarına alet olan Ermeni Gregoryan Patrikhanesi ile Ermeni siyasî teşkilatları tarafından bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması işi çeşitli aşamalar geçirmiştir. 1891-1895 arası Ermeni siyasî komitecileri örgütlenerek ayaklanmışlar, olaylar çıkartmışlar ve faaliyetlerini arttırmışlardır. İlk Ermeni ayaklanması 1890'da Erzurum'da başlamış, 1894'de sonbaharında Sason ve Zeytun'da isyan çıkmış, 1895'te İstanbul'da protesto yürüyüşü düzenlenmiş ve 1896'da Osmanlı Bankası baskını yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırması üzerine Avrupa'daki kuruluşlar Ermeniler lehinde propaganda yaparak olayları abartılı bir biçimde anlatmışlardır Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da ıslahatlar yapmaya devam etmiştir.

Büyük devletlerin müdahalesini sağlamak isteyen Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı esnasında da Doğu Anadolu'da devlet kurma düşüncesine kapılarak, İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmışlardır. Rusların Bolşevik devrimi ile savaştan çekilmesi sonrası Ermeniler 1918'de Gürcü ve Azerilerle Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurdular. Bu cumhuriyetin dağılması üzerine Mayıs 1918'de kısa ömürlü Ermenistan Cumhuriyeti'ni kuran Ermeniler, Sovyetlerin bölgeyi işgali ile 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) bir parçası oldular.

Bu makalede, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçü, bu göçün sonuçları ve Sovyetlerin yeni Ermenistan oluşturma çabaları Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sovyetler Birliği ve Ermeniler

19. yüzyılın başlarından itibaren Balkan topraklarında yaşayan Hıristiyanların ayrı devlet olmalarından sonra Ermeniler, devlete bağlı Osmanlı'nın güvenilir bir tebaası olmuşlardı. O kadar ki, devletin üst kademelerinde Paşa, Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta Bakanlığı, Mebus, Büyükelçi, Başkonsolos ve Konsolos, Üniversite öğretim üyeliği ve üst düzey memuriyetlerde bulunmuşlar (Çarkcıyan 2006, Dabağyan 2003) ve Osmanlı kültürüyle kaynaşmış bir konuma gelmişlerdi. Balkan topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaanın Rusların da kışkırtmasıyla isyan etmelerinin ardından bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine onlardan boşalan yerleri Ermeniler doldürmüştü. Ancak milliyetçilik akımı Ermeniler arasında da önem kazanmaya başladı.

19. yüzyılda Asya'ya doğru genişleyen Çarlık Rusyası Doğu ve Akdeniz'e hâkim olmak için sıcak denizlere açılmaya, dolayısıyla Boğazlara hâkim olmaya çalışmış, bu yüzdendir ki, Osmanlı Devleti ile pek çok kez savaşmak zorunda kalmıştır. Kafkaslar bölgesinde yayılan Rusya, Gürcistan'dan sonra 1828'de Ermenilerin yaşadıkları topraklarda hâkim olmuştur. Bu amacını gerçekleştirebilmek için Ortodoksların himayesi bahanesiyle Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamış ve 1877-78'de Osmanlı topraklarındaki Ermenileri çıkarları için onların lehine reformlar istemiş, bu destek ve işbirliği Birinci Dünya Savaşında da devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Ermeni çeteleri Ruslarla işbirliği yapmış, Osmanlı ordusunun hareketini güçleştirmiş ve sivil halka yönelik katliamlarda bulunmuştur. Bütün bunlar üzerine Osmanlı Hükümeti, bazı Anadolu Ermenilerini, Irak ve Suriye'ye göç ettirmiştir. Anılan bölgeye yaklaşık 500.000 civarında Ermeni göç ettirilmiştir (Özdemir vd 2004: 105). Bölge-

deki Ermenilerin bir kısmı Suriye yönetiminin azınlıklara yönelik tutumundan dolayı özellikle Sovyet Ermenistanı, Lübnan ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. 350.000-500.000 civarında Ermeni de Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesinden Kafkaslara göç etmiştir (Özdemir vd. 2004: 105-106).

Ermenilerin Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) göçü 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmış ve çok sayıda Ermeni eğitim, ticaret, ve siyasî amaçlarla ABD'ye göç etmiştir (Kantaracı 2004: 87, İpek 1995: 257-270, Akter, 2010). Sadece 1899-1914 tarihleri arasında ABD'ye göç eden Ermenilerin toplam sayısı 51.950'yi bulmuştur (Mirak 1983: 290,293). Şimşir'e göre, 1890-1900 arasında ABD'ye 12.000 Ermeni göç etmiş bu sayı 1914'te 50 bine ulaşmıştır (1985: 79-124).

Bir taraftan Osmanlı açısından savaşa son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi üzerine memleketten kaçan Ermenilerden birçoğu İstanbul'a dönerken, diğer taraftan Erivan Ermeni Cumhuriyeti, Paris'teki Cemiyet-i Akvam'a delegeler göndererek savaştan yenik çıkan Türkiye topraklarında Ermenistan'ın kurulmasını istemiştir. Ermenistan, sözde tarihi Ermeni topraklarında (ki bu topraklar Hazar Denizi kıyılarından, Çukurova'nın Akdeniz kıyılarına kadar uzanıyordu.) kurulacaktı Ancak Wilson'un bu konudaki teklifi ABD Kongresinde reddedilmiştir.

Türkiye 1920 tarihli Sevr Antlaşması gereğince, Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımaya mecbur tutulmuşsa da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bunu reddederek iki ay içinde Ermenistan'a yönelik doğu harekâtını başlatmıştır. Sovyet Rusya da Aralık 1920'de Erivan çevresini işgal etmiştir. Türk Millî Mücadelesinin başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan'da toplanan Barış Konferansı'nda Ermenilerin istekleri tekrar gündeme gelmiş ve Türkiye'nin kararlılığı karşısında Ermeni meselesi konusu Türkler açısından bir daha açılmamak üzere kapamıştır. Ancak Ermeniler İkinci Dünya Savaşı sonrası konuyu tekrar dünya gündemine taşımışlardır.

Osmanlı topraklarından dünyanın değişik bölgelerine göç eden Ermenilerin, aynı göçü tersine olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Ermenistanına doğru yaşadıkları görülmektedir. Sovyetler daha 1920'li yıllarda "vatana dönüş" programı çerçevesinde onları Ermenistan'a dönmeye çağırılmış ve bu çağrıya kulak veren Türkiye, Yunanistan, Irak, Fransa ve ABD gibi ülkelerden 28.000 kadar Ermeni, Sovyet Ermenistanı'na göç etmiştir (Laçiner 2005: 30).

İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Sovyetler Birliği savaş sonrası 1945'te Türkiye'den, Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunmuştur. Bu talebi Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'den Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den bir buçuk milyon civarında Ermeni'nin sürüldüğünü ve bunların tekrar anavatanlarına dönmeleri halinde kendilerine yurt olarak verilmek üzere, daha önce Ermenilere ait olduğunu iddia ettiği Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na iade edilmesi şeklinde dile getirmiştir (Armaoğlu 1983: 415, Seydi 2006, Bilgin 2006). Sovyetler gerek bu taleplerini elde etmek, gerekse Ermenistan'daki Ermeniler ile diaspora Ermenilerini Sovyetler Birliği'ne bağlamak için 'Anavatana Dönüş' projesini başlatmıştır (Laçiner 2005: 42-43).

Sevr'den sonra Türkiye'den ilk kez toprak taleplerinde bulunulması yurt dışındaki Ermenileri de harekete geçirmiştir. Sovyetlerden destek alan bazı diaspora Ermeni teşkilatları 1945 ve 1946 yıllarında İngiltere Başbakanları Sir Winston Churchill ile Clement Attlee, ABD Başkanı Harry S. Truman ve Sovyetler Birliği Başkanı Joseph Stalin'e ve uluslar arası toplantılara memorandumlar sunarak Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na devredilmesini, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dışında yaşayan bir buçuk milyon Ermeni'nin anavatanlarına dönmeleri için kolaylık gösterilmesini istemişlerdir (Seydi 2006).

Birleşik Amerika Ermeni Millî Konseyi de San Fransisco Konferansı'na (24-25 Nisan 1945) çağrıda bulunarak Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'a verilmesi öngörülen Türkiye sınırları içindeki toprakların Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesini ve diasporadaki Ermenilerin buraya dönmelerini istemişlerdir (Bali 2001: 356).

Türkiye'yi zayıflatmak için dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na dönmeleri çağrısını yapan Sovyetler Birliği, Ermenilerin bu konudaki tutumlarını da desteklemiştir. Hatta bu amaçla Sovyetler, 1945'te yapılacak Eçmiyazin Katogigosluğu seçimine Ermenilerin aralarında birlik oluşturmaları için izin vermiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/5). Emniyete yansıyan belgelere göre bu seçime Türkiye'den Patrik Kaymakamı Arslanyan da katılmış ve dönüşünde "Sovyet Ermenistanı bir cennettir" diyerek Sovyet propagandası yapmıştır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/10). Bu seçimde toplanan Ermeniler aldıkları kararlar, Sovyet Ermenistanı'ndaki Ermenilerin rahat ve mutlu olduklarını, Kars ve Arda-

han'ın Sovyetlere ilhakının gerekeceğini belirterek bu isteklerini uluslararası toplantılarda dile getirmişlerdir.

Merkezi Boston'da olan Ermeni Devrim Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation) isimli teşkilat ise Taşnak Partisi'nin Amerika şubesi olup Sovyet karşıtıdır ve tam bağımsız Ermenistan kurmak için çalışmaktadır. Resmî yayın organı olarak faaliyet gösteren Hairenik isimli günlük gazetelerinde de Sovyetlere yönelik eleştirel tutum sergileyen Taşnaklar, Sovyet projesine destek vermek için 1944 Temmuz'undan sonra Sovyet karşıtlığından vazgeçtiklerini açıklamışlardır (Seydi 2006).

Ermenilerin Yeni ve Bağımsız Ermenistan Kurma Hayali

Dünya üzerindeki Ermenilerin bir kısmı Rusya sınırları içinde, bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak ve bir kısmı da başta Amerika, Fransa ve Kanada olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar.

Emniyete yansıyan istihbarat raporlarına göre, Sovyet Ermenistanı dışında yaşayan ve diaspora olarak nitelendirilen bazı Ermenilerin Sovyet Rusya'nın da yardımı ile büyük bir Ermenistan kurmak amacıyla soydaşlarının bölgeye göç etmelerini sağlamak için çalıştıkları dikkati çekmektedir.

Bu amaçla Amerika'da yaşayan Ermeniler 1944'te 'Amerika Milli Ermeni Meclisi' adında bir dernek kurmuşlar ve bültenler yayımlamışlardır. Bu bültenlerinde, Wilson ilkeleri ve hakem kararıyla Ermenilere verilen toprakların Sovyet Ermenistanı ile birleştirilip bütün dünyaya dağılmış olan Ermeni göçmenlerinin bu topraklara yerleştirilmelerini istemişlerdir. Ayrıca, Ermenilerin Hıristiyan olduklarından dolayı öldürüldükleri propagandasını yaparak Hıristiyanların kendilerine yardım etmeleri gerektiği fikrini yaymışlardır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9).

Ermeniler, pek çok yayınlarında Ermenistan'ın Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından önce var olduğunu, Hıristiyanlığı ilk olarak kendilerinin kabul ettiğini, İncil'i koruduklarını, Müslümanlara karşı karakol görevi yaptıklarını da propaganda etmişlerdir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/10). Ermeniler anılan içerikteki yayınlarıyla görüşlerini Hıristiyan Batı dünyasına benimsetmeye çalışmışlardır.

Köstence Başkonsolosluğu'nun raporuna göre (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/18), Romanya'nın Sovyetler tarafından işgalinden sonra "Ermeni Cephesi" adlı parti kurulmuştur. Merkezi Bükreş'te olan bu teşkilatın gayesi, Sovyet Rusya'nın yardımı ile büyük ve bağımsız bir Ermenistan kurmak, dünyaya dağılmış ve özellikle Romanya'da kalan zengin, fakir

bütün Ermenilerin Ermenistan'a sevklerini sağlamaktır. Faaliyetlerini arttıran Ermeni Partisi buradaki Ermenilerin toplu halde Sovyetler Birliği idaresindeki Ermenistan'a göç etmeleri için gayret sarf etmiştir. 31.7.1945 tarihinde Köstence'de yapılan bir toplantıda özetle; Tarih boyunca takip edilen tehcir siyaseti neticesinde birçok Ermeni halkının imha edildiği ve bugün Rusya'nın zaferi üzerine yeni ve büyük Ermenistan'ın kurulma zamanının geldiği, bu suretle kurulacak bir Ermenistan'ın Sovyet Rusya'nın da yardımına mazhar olacağı şeklindeki görüşlere yer verilmiştir.

Halep'te, 7.8.1945'de Ermeni Metropolithanesi'nde yapılan bir toplantıda da Rus-Ermeni Kızıl ordularının zaferlerinden ve bunu sağlayan Ermeni subay ve erlerin kahramanlıklarından bahsedilmiş ve Ermenilerin de hür ve bağımsız yaşamalarının mukadder olduğu belirtilerek Erivan'daki Ermeni Hükümetinin, Ermeni yurduna yerleşecek olan Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin Ermenilerinin iş ve güçlerine uygun yerler hazırlamakla meşgul olduğu vurgulanmıştır. Konuşmada içte ve dışta kurulan cemiyetlerin, Ermeni Hükümetine yardım ettiği, Türkiye, İran ve Irak'tan alınacak topraklarla Ermenistan'ın büyütüleceği, Ermeni Hükümetinin inşaat için 40-50 bin kişilik bir amele ordusunu çalıştırmaya başladığı, Sovyetler Birliği büyük Mareşali Stalin ile Rus Generallerinin Ermenilerin bağımsızlığı ve birliği için Ermeni erkânına kuvvetli vaatlerde bulunduğu, göçün evvela Yunanistan'dan başlayarak sıra ile Mısır, Suriye, Filistin ve Lübnan'a intikal edeceği ifade edilmiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/5).

Sovyet Ermenistan'ına Yapılan Göçler

Ortadoğu'dan Göç Edenler: Emniyet'e gelen bilgilere göre, Sovyetler ile bazı Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na dönüş çağrısına Ortadoğu ülkelerinden yoğun bir talep olmuştur.

Göçü organize etmek ve Ermenistan'a gidecek Ermenilerin kayıt işlerine bakmak üzere pek çok yerde merkezler açılmıştır. Sovyet Ermenistanı'na gitmek için Halep'te açılan merkeze kaydolanların çoğunluğunu gençler ile emlak ve servet sahibi olmayan esnaf teşkil etmektedir. Yapılan propandaya göre ise Erivan'da herkese ev, bağ, bahçe verilecek, gençler masrafsız evlendirilecek ve Sovyet Hükümeti'nin Kars ve Ardahan için yaptığı vaat mutlak yerine getirilecektir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2). Ayrıca belgede Ermenistan'da erkeklerin az olduğu, Moskova ile Erivan'ın Suriye ve Lübnan'daki Ermenilerden %50-60'ının Erivan'a göç etmelerini istediği görüşlerine yer verilmiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/7). Bu bilgiler Moskova'nın savaş sonrası hem nüfusunu arttırarak Türkiye'den

toprak talep etmek ve hem de savaş sonrası çalıştırmak için genç nüfusa ihtiyaç hissettiğini göstermektedir.

Gaziantep İli Emniyet Müdürlüğü'nün 17.9.1946 tarih ve 1.l.H-474-11478 sayılı İçişleri Bakanlığı'na yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8), Beyrut'ta, Ruslar tarafından oluşturulmuş bir Ermeni komitasının Suriye'de bulunan Ermenileri, Ermenistan'a göndermek için faaliyete geçtiği ve Suriye'den Ermenistan'a gönderilen Ermeni sayısının 1946 yılı Nisan ayı içinde 2.600, Mayıs ayında 1.400, Haziran ayında 10.000, Temmuz ayında ise 1.000 kişi olmak üzere toplam 15.000 'i bulduğu ve gönderilmeye devam edildiği ifade edilmiştir.

Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na giden ilk kafiye için Şam Elçiliği'nden yazılan 18 Haziran 1946 tarih ve 1034-635((EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8) numaralı raporun ekinde; Suriye-Lübnan Ermenilerinin ilk kafilesinin 24 Haziran'da Beyrut'tan kalkan Transilvanya vapuruna bindirilerek Batum'a doğru yola çıkarılacağı, 101 ailesi Şam'dan, geri kalanı Beyrut'tan olan bu ilk kafilenin çoğunluğunun genç işçilerden olmak üzere 1.000 kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir. Beyrut Büyükelçiliği'nin 22 Haziran 1946 tarih ve 75/55-651 sayılı yazısında ise; Transilvanya vapuru ile ilk kafiye olarak gidecek Ermenilerin miktarının 1.600 kişi olduğu, bunların bir kısmının Suriye'den geldiği ve bir kısmının da Lübnan'da oturan Ermenilerden olduğu, gidenlerin hemen hepsinin iş, güç bulamayan ve geçim sıkıntısı çeken kimselerden olduğu, gitmek için kayıt edilenlerden bir kısmının sonradan vazgeçtikleri ne var ki, Ermenistan propagandasının bütün hararet ve şiddeti ile devam ettirildiği ifade edilmiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8).

Türkiye'nin Halep Konsolosluğu'nun 4 Ekim 1946 tarih ve 1675-1075 sayılı yazısında ise (EGM.Arşivi.Dosya No: 12531-2/8); göçün önünün alınamadığı ve deniz yolları elverişli olduğu sürece 15 Ekim'e kadar göçün devam edeceği, Halep'ten giden son kafiye ile birlikte 7000 kadarının Kuzey Suriye ve özellikle Halep'ten, 10.000 kadarının Suriye'nin diğer taraflarından ve geri kalanının da Lübnan'dan (Beyrut, Sur, Beka ovasındaki kolonilerden) olmak üzere toplam 22.000 Ermeni'nin Ermenistan'a göç ettiğinin tahmin edildiği ifade olunduktan sonra bütün Suriye ve Lübnan'dan Erivan'a gidecek Ermenilerin miktarının Ruslar tarafından 70.000 olarak tespit edildiği belirtilmiştir.

Raporlardan anlaşıldığına göre bölgeden ilk gidiş 24 Haziran 1946'da başlamış 1947 yılı sonlarına kadar aralıklarla sürmüştür. Gitmek isteyenlerin çoğunluğunu ekonomik sıkıntı çeken kişiler oluşturmuştur.

Tablo 1: Rusya'ya Gitmek Üzere Türkiye'den Geçen Ermeni Muhacir Kafilesini Gösterir Cetvel (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8)

Ermenilerin Sayısı	Geldiği Ülke	Nakledildikleri vasıta	İstanbul Boğazından Geçiş Tarihi
1833	Beyrut	Romen Transilvanya Vapuru	25/6/1946
1830	Beyrut	Romen Transilvanya Vapuru	18/7/1946
2200	Beyrut	Rusya Sovyet Vapuru	15/7/1946
1150	Beyrut	Popeka Vapuru	13/8/1946
2416	Beyrut	Vioçeska Molotof Sovyet vapuru	16/9/1946
2708	Beyrut	Transilvanya Romen vapuru	19/9/1946
5966	Beyrut	Rosia Sovyet Vapuru	30/9/1946
1339	Beyrut	Cho Katka Vapuru	8/10/1946
971	Selanik	Ağia Varvara	16/8/1946
1651	Beyrut	Romen Transilvanya Vapuru	18/8/1945
3383	Selanik	Romen Transilvanya Vapuru	30/9/1946
1330	Beyrut	Çikotkam(?)	9/10/1946
Top 25776			

Cetvele göre genelde Rus ve Romen bandıralı gemilerle Haziran- Ekim 1946 tarihleri arasında Beyrut ve Selanik'ten giden Ermenilerin toplam sayısı belgede 25.776 olarak verilmiştir (Oysa sayıları topladığımızda 26.777 kişi çıkmaktadır.)

Sovyet Ermenistanı'na yapılan ve İstanbul'dan geçen Ermeni göçlerine ilişkin İstanbul Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'nün 9.7.1946 gün ve 14.125 sayılı yazısında: (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8) Romen bandıralı Transilvanya vapurunun Beyrut'tan alarak Batum'a çıkardığı Ermeni kafilesi hakkındaki edinilen bilgiye göre vapurda 1.806 Ermeni muhacirinin bulunduğu, bu kafiye Suriye ve Filistin'den Beyrut'a gelen bir yaşından on yaşına kadar olan 600 çocuk ile karı-koca ve az sayıda ihtiyar bulunan 1.206 kadın ve erkeğin teşkil ettiği, aralarında durumları çok kötü ve işsiz adamlar bulunmakla beraber, hali vakti yerinde şahısların da bulunduğu, Beyrut'tan hareketlerinden itibaren seyahat esnasında işlerinin kendileri tarafından temine mecbur tutuldukları, bunların Rusya'ya gidişlerinde komünist Ermenilerin tesirinin olduğu görüşüne vurgu yapılmıştır.

Yazıda ayrıca, Suriye ve Filistin'den 6-7.000 müracaat olduğu, vapurun Batum Limanı'na yanaşması üzerine derhal kordon altına alınarak hiç kimsenin dışarıya çıkarılmadığı, rıhtımda Ermenilerden oluşan bir heyetin bando ile bu kafiye karşılayıp korunma yerine götürüldükleri, muhacir Ermenilerden her aileye on beşer dönüm arazi ile birer ev verileceği ve Rusya'daki Ermenilerin bu muhacirlerin gelişinden memnun olmadıkları

ve Transilvanya vapurunun muhacir taşımak için Beyrut ile Batum arasında üç sefer daha yapacağı bilgisine ulaşıldığı ifade edilmiştir.

Bütün bu bilgiler göçün çok kolay olmadığını çeşitli vaatlerle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu konuda El – Havadis Gazetesinin 12 Haziran 1946 tarihinde yayınladığı yazıda (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8): 24 Haziran'dan itibaren Ermenilerin vatanlarına hicretlerinin başlayacağı, Büyük Romanya vapurunun (Transilvanya) ayın 20'sinde Beyrut Limanına geleceği ve 24'ünde 1600 Ermeni ile İstanbul'dan geçerek Bakü'ye gideceği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca gidecek olan bu ilk kafilenin yalnız Beyrut, Şam ve Rayak Ermeni muhacirlerinden toplandığı, Şam'dan yüz kadar ailenin olduğu, geriye kalanın ise Sovyet Ermenistanı'nda tahsil etmek isteyen genç Ermenilerden oluştuğu, yakın bir zamanda diğer kafilelerin de hareket edeceği belirtilmiştir. Gazete, bazı Ermenilere dayalı olarak verdiği bilgide, kayıt yaptıran Ermenilerin içinden Ermenistan'a gidecek olanların sayısının çok az olduğunu, bunun Ermenilerin iktisadî durumları üzerine çok kötü bir etki yapmasından kaynaklandığı, hatta birçok Ermenin mallarını sattığı ve işsiz kaldığı, kendilerine bir anavatan hevesi verildikten sonra birçoklarının hayal kırıklığına uğradığı görüşlerine de yer verilmiştir. Bu bilgiler yukarıda Türk Büyükelçiliği'nin verdiği raporlarla örtüşmektedir.

Çizelge 2: İstanbul Valiliği'ne Göre Lübnan ve Suriye'den Deniz Yolu İle Rusya'ya Gitmek İçin Transit Olarak Türkiye'den Geçen Ermeni Muhacir Kafilelerinin Çizelgesi (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8).

Ermeni sayısı	İstanbul'dan Geçiş Tarihi	Nakledildikleri Araç
1806	25/6/1946	Romen Transilvanya Vapuru
3750	12/7/1946	Rus Luks Vapuru
1110	13/8/1946	Rus Pobeda Vapuru
2708	19/8/1946	Romen Transilvanya Vapuru
5965	30/9/1946	Rus Ruça Vapuru
2986	30/9/1946	Romen Transilvanya Vapuru
		Toplam: 18325

Çizelge 3: Yunanistan'dan Rusya'ya Sevk edilen Ermeni Muhacir Kafileleri Gösterir Cetvel

Ermeni sayısı	İstanbul'dan Geçiş tarihi	Nakledildikleri Araç
971	16/8/1946	Oğia marvara vapuru
1609	18/8/1946	Romen Transilvanya Vapuru
		Toplam: 2580

1946 yılı Haziran-Eylül aylarında Yunanistan'dan 2.580, Suriye ve Lübnan'dan 18.325 olmak üzere sevk edilen Ermenilerin toplam sayısı 20.905'dir.

Ermenice Jamanak Gazetesi'nin 9/9/1946 tarihli nüshasına göre İran'dan Rusya'ya nakledilenler 10.905, Ermenice Marmara Gazetesi'nin 4.9.1946 tarihli nüshasına göre Bulgaristan'dan Rusya'ya nakledilenler ise 3.500'dür. Bunların toplamı 14.405'tir. Bu rakama Suriye, Lübnan ve Yunanistan'dan göçenler de ilave edildiğinde toplam sayı 35.310'a ulaşmaktadır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8).

Türkiye'nin Halep Başkonsolosluğu'nun 14 Kasım 1947 gün ve No: 1835/1318 sayılı yazısına göre, 1947 yılında son olarak Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na 2.250 kişilik bir Ermeni göçmen kafilesi daha gitmiştir. Bu kafileden 1.200 kadarı Suriye'den ve geri kalanı Lübnan'dandır. Aralarında 3 doktor, 2 eczacı, 4 ebe, 60 öğretmen, 1 mühendis ve 2 gazeteci müstesna olmak üzere bu göçmenlerin geri kalan kısmı fakir, işi ve gücü olmayan işçiler ve ailelerinden oluşmaktadır. Beyrut'tan bir Sovyet vapuru ile hareket eden bu Suriye-Lübnan Ermenilerine Irak'tan 800 ve Filistin'den 1.300 Ermeninin daha katıldığı ifade edilmiştir. Böylelikle Suriye-Lübnan'dan Ermenistan'a iki sene zarfında göç etmiş olan Ermenilerin toplamı 37.150 kişiyi bulmuştur (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9).

Her iki belgede de Suriye ve Lübnan bölgelerinden Sovyet Ermenistanı'na göç eden Ermenilerin sayısı 1946 ve 1947 yılları itibarıyla 37.000 civarındadır. Bunların büyük kısmı işsiz ve eğitim düzeyi düşük olup, eğitimli ve meslekli kişi sayısı 100'ü geçmemektedir.

Türkiye'nin Halep Başkonsolosluğu'nun 19 Eylül 1947 tarihli yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 1947'de Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na dört kafele halinde 12.900 kadar Ermeninin göç ettiği, 1. kafilenin 400'ü Halep'ten ve 800 kadarı Suriye'nin kuzey kazalarından ve geri kalanı ise Lübnan'dan olmak üzere 2.700 kişi olduğu, 2.850 kişilik 2. kafilenin 1.500 kadarı Suriye'nin çeşitli bölgelerinden ve kalanı Lübnan'dan olduğu, 3. kafilenin 1.800 kadarı Türkiye sınırı boyunca Lazikiye ve civarından olmak üzere 3.000 kişi kadar olduğu, sonuncu kafilenin ise 4.350 kişiden ibaret olup bunun 1.500 kadarı yine Türkiye sınırı boyunca olmak üzere Cezire'den, 850'si Halep ve civarından, az bir kısmının da Lazikiye bölgesinden ve geri kalanının Lübnan'dan (Zable ve civarı) olduğu ifade edilmiştir.

Yazıda devamla 4 Ekim 1946 tarihli ve 1675/1076 sayılı rapordaki bilgilerle karşılaştırılınca iki yıl içinde Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na göç eden Ermenilerin miktarının 34.900 kişiyi bulduğu, Kars ve Ardahan'ın Ermeni yurduna ilhakından sonra daha büyük bir Ermeni göçünün olabileceği, Suriye ve Lübnan'daki bütün Ermenilerin anavatana kavuşabilecekleri

hakkındaki ümidini de açıklamak suretiyle Ermenilerin maneviyatının yükseltilmeğe çalışıldığı, Kars ve havalisinin Hayigistan'a (Ermenistan) katılması işinin pek gecikmeyeceği propagandasının yapıldığı belirtilmiştir. Konsolosluğun verdiği bilgide, Sovyet Ermenistanı'na gittikten sonra Erivan'dan kaçan Ermenilerin anlattıklarına ve gazetelerde yayınlanan %90'ı olumsuz fikirler içeren mektuplarına rağmen, Ermenistan'a göçün durmadığı, bunda kitle psikolojisi ile sıra numarası çıkan Ermenilerin fakir veya orta halli olmalarının payının büyük olduğuna dikkat çekilmiştir.

Suriye ve Lübnan'ın yanı sıra Filistin bölgesinde yaşayan Ermenilerden de göç etmek isteyenler olmuşsa da, Kudüs Başkonsolosluğu'nun 20.8.1947 gün ve 560/472/02 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), Filistin'de bulunan Ermenilerden Sovyet Ermenistanı'na gitmek isteyenler için açılan deftere yetişkin ve çocuk dahil 1.100 kadar şahsın kaydolduğu, fakat bunların bir takım sebepler göstererek gitmekte tereddüt ettikleri vurgulanmıştır.

Filistin'de durum bu iken İran'da yaşayan Ermenilerin göçü ile ilgili olarak Tebriz Başkonsolosluğu'nun 23.3.1947 tarih ve 5642/49 numaralı Rusya'ya gidecek Ermeniler hakkındaki yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8); Dünya Ermenilerinin Sovyet Ermenistanı'na göçü hakkında Rusya Şurular Meclisi tarafından Aralık 1945'te alınan kararın, 1946 senesinde İran Ermenileri hakkında uygulanmaya başlandığı, bütün İran Ermenileri nüfusunun 130.000 kadar olup, anılan karar üzerine 60.000 kişinin Rusya'ya göç etmek için başvurduğu, ancak bunun % 25'inin 29.9.1946 tarihinde Culfa yoluyla Rusya'ya gönderildiği bir yıl önce başvurmasına rağmen gidememiş Ermenilerden 12.000 kişinin daha bir aya kadar Cenubî (Güney) Azerbaycan'dan Erivan'a gideceği haberinin alındığı ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda Erivan'a gitmiş olan Ermenilerden geride kalan akrabalarına yazdıkları mektuplarından söz edilerek gidenlerin % 80'inin gittiklerine çok pişman olduğuy, bu yüzden daha önce başvuran bir kısım Ermeninin gitmekten vaz geçmiş görüldüğü, özellikle Erivan'a gitmek isteyenlerin, fakir, işsiz ve sefalet içinde yaşayan kimselerden oluştuğu, hali vakti yerinde olanlar ile meslek sahiplerinin gitmedikleri bilgilerine yer verilmiştir.

Türkiye'nin Musul Konsolosluğu'ndan alınan 6 Mayıs 1947 tarih ve 100/76 sayılı yazıda da (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), Musul'da çoğunluğu Diyarbakır ve Mardinli olan dört yüze yakın Ermeni ailesinin bulunduğu, Sovyetlerin Ermenilerin Erivan'a sevkleri işi ile uğraşmak için bir Rus konsolosluğu açmak istedikleri ancak İngilizlerin müdahalesi ile Irak Hükümeti'nin buna izin vermediği yazılmıştır. Nisan 1947'de Musul'daki Ermenilerin kilise-

lerinde toplanmağa başladıkları, gitmek isteyen Ermenilerin yazıldığı defterlerin Sovyet Elçiliğine verildikten sonra parasız ve perişan bir halde, mal ve mülk sahibi olan ve refah içinde yaşayan Ermenilerin mal ve mülklerini tasfiyeye başladıkları, ancak Erivan'dan Türkiye'ye iltica eden Ermenilerin gazetecilere verdikleri beyanatın radyo ve gazetelerde yer almasıyla Ermenilerin maneviyatının kırıldığı belirtilmiştir. Konsolosluğun yazısında devamla, Kızıl cennetten kaçan kastedilmektedir. (Sovyet Ermenistanı) Ermenilerin gerek Türkiye'de gerekse Suriye'deki beyanatlarına rağmen, Musul'dan Erivan'a gitmek isteyenlerin toplam sayısının 30-40 aileyi geçmediği, bunların da esasen Sovyetlerin ajanı olarak tanınmış ve Musul'da mülk sahibi olmamış genç Ermenilerden ibaret olduğu vurgusu yapılmıştır.

Türkiye'nin Bağdat Başkonsolosluğu'nun 20 Ekim 1947 gün ve 10359 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 1947 yılında Irak'tan Sovyet Ermenistanı'na göç eden Ermenilerin 855 kişi olarak tespit edildiği ve bunlardan 125'inin Musul'dan, 400'ünün Kuzey Irak'tan, 225'inin Bağdat'tan ve 75'inin de Basra'dan olduğu ifade edilmiştir..

Mısır'dan göç edecek Ermeniler hakkında Türkiye'nin İskenderiye Başkonsolosluğu'nun 4 Eylül 1947 tarihli ve 471/40 sayılı yazısında ise (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 3 Eylül 1947 tarihinde Mısır'daki Ermenilerin 1600'ünün Sovyet bandıralı Popida vapuruna yerleştirildiği belirtilmiştir.

Aynı konuda Kahire Başkonsolosluğu'nun 31 Ekim 1947 gün ve no: 199/255/17 sayılı yazısında ise (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); Mısır'daki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göç işinde kullanılmak üzere Amerika'da bulunan Ermeni teşkilatından Mısır'daki Ermeni Cemiyetine 30.000 Mısır lirası gönderildiği, kolera salgını üzerine hareketleri ertelenen 1.460 kişilik ikinci kafilenin Ermenistan'a hareket edemediği ve Ermenilerin çok sıkıntı içinde oldukları yazılırken, Le Progres Egyptien Gazetesinin 21.8.1948 günlü nüshasında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) yer alan bilgiye göre kolera salgını yüzünden 1947 yılında durdurulan Mısır'dan Sovyet Ermenistanı'na göç edecek 1300 kişilik ikinci Ermeni kafilisinin 21 Ağustos 1948'de Sovyet bandıralı Pabeda vapuru ile İskenderiye'den hareket ettiği bildirilmiştir.

Kısacası, savaş sonrası Sovyetlerin propagandası sonucunda Ortadoğu'da yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na gidiş öyküleri sıkıntılı olmuştur. Öncelikle aşırı istekli olmayanlar güzel vaatlerle götürülmüşlerdir. Gidenler arasında gençlerin fazla olması onların yaşları gereği idealist ve heyecanlı olmalarına bağlanabilir. Ancak Sovyetler bakımından ise işe yaramaları,

kendilerine yük oluşturmamaları açısından önemli olsa gerektir. Zira, belli yaşın üstündekiler herhangi bir iş gücü oluşturmadıkları gibi bakıma muhtaç hale geleceklerinden o toplum için ek bir külfeti getirecektir.

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden Göç Edenler: Avrupa ve Amerika'da yaşayan Ermenilerin Ortadoğu'dakiler kadar Sovyet Ermenistanı'na göçe meyletmedikleri görülmektedir. Belgelerde bu konuda sadece Fransa, Amerika ve Yunanistan'dan 1947 yılına ait bilgiler mevcuttur.

Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğunun 20.XII. 1947 tarihli yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), Sovyet propagandasına kapılarak Rusya'ya gitmek isteyenlerin sayısının başlangıç olarak Fransa'nın çeşitli şehirlerinden 420 ve Marsilya'dan 3.500 olmak üzere 4.000'e yakın olduğu ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca, Sovyet Hükümeti ile mevcut anlaşmalara uygun olarak bu konuda Fransız Hükümeti tarafından alınan karar gereğince:

- Ministere des Combattants tarafından kabul edilip ortak çıkış vizesini içeren listelerde isimleri yazılı Sovyet vatandaşları ile Personnes deplacees'lerin,
- Aile fertleri arasında bir Fransız vatandaşı bulunmayan Sovyet vatandaşları ile Ermenilerin memleketi terk etmelerine izin verildiği,
- Aile fertleri arasında bir Fransız vatandaşı bulunan Sovyet vatandaşlarının ve Ermenilerin hareketine izin verilmediği, bu uygulama sonucunda Pobeda vapuru ile Rusya'ya gidecek olanların sayısının dörtte üç oranında azalarak toplam 1.000'e yaklaştığı, ve vapurun, 22 Aralık 1947'de Odesa'ya hareket edeceği belirtilmiştir. Fransa'nın aldığı bu önlemlerin Fransa'da yaşayan on binlerce Ermeni'den Rusya'ya gitmek isteyenlerin isteğini kırdığı ve göç hareketinin yavaşlamasına yol açtığı belirtilmiştir.

Batum Konsolosluğu'na dayalı olarak verilen bilgiye göre (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) Batum'a deniz yolu ile Amerika'dan 2.500, Yunanistan'dan 15.000 Ermeni göçmen gelmiştir. Laçiner'e göre, geri dönüş projesi çerçevesinde Yunanistan'dan 2000 kişilik ilk katile 1946 yılının yazında yola çıkmıştır (2005: 39)

Yunanistan'daki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçleri hakkında Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği'nin 19.6.1947 ve 30.6.1947 gün, 363/226 ve 378/237 sayılı yazılarında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 1946'da Sovyet Hükümeti ile yapılan anlaşma sonucunda yaklaşık 3.000 Ermeninin Sovyet Ermenistanı'na gittiği ve bu Ermenilere Yunan pasaportunun veril-

mediği, 1947'de de aynı şekilde 12.000 kadar Ermeni'nin Sovyet Rusya'ya gidip yerleşmeleri için Sovyet Büyükelçiliği ile Yunan Dışişleri Bakanlığı arasında anlaşmaya varıldığı bilgilerine yer verilmiştir.

Bu açıklamalar, Sovyetlerin ilgili ülkelerle anlaşma yaparak göç işini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bazı ülkelerden göçün zor ya da az olmasında o ülkelerin tutumu ile orada yaşayan Ermenilerin konumlarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Selanik Konsolosluğu'nun 1.10.1946 tarih ve 563-315 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8) Selanik'ten de Ermenistan'a göçün olduğu, bunların çoğunun 1922'de Yunan ordusu ile Türkiye'den Yunanistan'a kaçanlardan oluştuğu ve daha çok işi olmayanların göçü tercih ettiği, işi olan yerli Ermenilerin göçü düşünmediği, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlara ve Bulgarlara hizmet ettikleri için Yunanlıların sempatisini kaybettikleri, bundan dolayı Yunanistan'ın Ermenilere baskı uygulayarak Ermenistan'a gitmelerini istediği, mallarını da vermediği belirtilmektedir. Transilvanya vapuru ile giden ilk kafilenin 600'ü Batı Trakya'dan 400'ü Makedonya'dan olmak üzere toplam 1000 kişinin Ağustos'ta hareket ettiği, 2. kafilenin 29 Eylül 1946'da Selanik'ten hareket ettiği, bu kafilenin çoğunluğu Selanik'ten olmak üzere Makedonya'nın değişik yerlerinden gelen 2.500 kişi olduğu, Pire'den ise 1.500 Ermeninin bulunduğu bilgisi verilmiştir.

Amerikalı Ermenilerin Sovyet Ermenistan'a göçü hakkında San Francisco gazetelerinde çıkan (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) yazılardan biri "Ruslar, Ermenileri Amerika'yı Terke İknaya Muvaffak Olamıyor." başlıklı Eugene Segal'in Cleveland 27 Ekim 1947 tarihli yazısıdır. Burada, Birleşik Amerika'daki Ermenilerin Amerikan vatandaşlığını terk ederek servetleri ile beraber Sovyet Ermeni Cumhuriyetine gitmeleri için Rusya'nın sarf ettiği gayretlerin pek az semere verdiği, Rus kontrolü altında bulunan Yugoslavya içinde gönüllüler aranmışsa da Cleveland'daki Yugoslavların da diğerleri gibi Amerikan vatandaşlığından feragate yaşamadıkları, Ermenistan'ın ancak Rusya'nın yardımı ile eski doğu vilayetlerini Türkiye'den geri almayı başarabileceği görüşlerine yer verilmiştir.

Amerika'dan göç edecek Ermeniler hakkında San Francisco Examiner'in 2.11.1947 tarihli nüshasında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) ise, çoğunluğu 30 yıl evvel Amerika'ya gelmiş olan 153 Ermeninin "Atalarının Vatanı"na gitmek üzere ayrıldıkları, Sovyet Viskonsülü, Szot I Chepurnykh, bunların Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti tarafından idare edilen bir göç programı gereğince Amerika Birleşik Devletleri'ni terk etmesi beklenen 5.000 kadar Ermeninin ilk kafilesini teşkil ettiği, Sovyet bandı-

ralı Rossia vapuru ile seyahat eden bu muhacirlerin çoğunun New England States'de ikamet eden Ermenilerden oluştuğu yazılmıştır.

Avrupa ve Amerika'dan yapılan göçler böyle iken göçenlere ilişkin istatistiklere göre Türkiye'deki Ermenilerden hiç kimsenin Ermenistan Sovyet Ermenistanı'na göç etmediği görülmektedir (Bali 2001: 362).

Sovyet Ermenistan'ına Yapılan Göçlerin Sonuçları

Büyük ümit ve hayallerle, çeşitli sıkıntılara katlanarak pek çok sayıda Ermeni, yaşadıkları ülkelerden Sovyet Ermenistanı'na göç etmiştir. Ancak bu göçün sonucunda umduklarını bulamayan ve bölgeden kaçmak için çareler arayan Ermenilerin olduğu görülmüştür. Köstence Başkonsolosluğu'nun 2 Ağustos 1945 tarih ve 176/22 sayılı yazısına göre, çoğu Ermeni, Sovyet Ermenistanı'na göç sonucunda büyük ölçüde hayal kırıklığına uğramıştır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/7).

Bu konuda Türk basınında da dikkate değer haberler yer almıştır. Bunlardan biri Son Posta gazetesinin 8.10.1946 tarihli "Sovyet Rusya'ya Giden Ermenilerin Akıbeti" başlıklı yazısıdır. Gazetede "Fotoğrafla Mektuplaşma Nasıl Olur?" diye başlayan haberde "Gidenler, 'Eğer ayakta çekilmiş resim gönderirsek vaziyet iyidir, oturmuş isek anlayın ki fenadır' demişler ve 45 gün sonra ise hepsinin yerde yatmış olarak resimleri geldiği belirtilerek şöyle devam etmektedir. "Hayfa'dan gelen bir yolcunun verdiği bilgiye göre; Sovyet Rusya Arap ülkelerinde geniş ölçüde propaganda yapmıştır. Ermenilerin Rusya'ya çağırılması üzerine Suriye, Lübnan ve Irak'ta bulunan Ermeniler Rusya'ya akın etmeğe başlamışlardır. Bunların çoğu işsiz ve güçsüz insanlardır. Gidenler arasında işi güçlü olanlar çok azdır. Hayfa ve Beyrut şehirlerinde çok sayıda Sovyet resmî memuruna rastlanmakta bunlar vaktiyle Almanların Yugoslavya'ya sokulan Nazi ajanlarını hatırlatmaktadır" denildikten sonra Suriye'de Sovyet ajanlarının gizli çalışmalarda buldukları, Hayfa'da Ruslar tarafından sık sık kokteyl partileri verildiği ve bu toplantılara daha çok Ermenilerin davet edildikleri ifade edilmiştir. Büyük hayallerle Rusya'ya giden Ermenilerden ırkdaşlarına gönderilen haberler üzerine Rusya'ya göçün durduğu yazılmıştır. Bu durumun çok abartı olmadığı, dönemin Sovyet Rusyası'nın Stalin dönemi yönetimi ile örtüş-tüğünü söylemek çok yanlış olmaz.

Yine, konu ile ilgili olarak Son Saat gazetesinin 15 Ocak 1947 tarihli nüshasında "Kendi Düşen Ağlamaz!" başlıklı yazıya yer verilmiştir. Yazıda, Sovyet Rusya'nın dünyadaki Ermenileri kendi topraklarına çekmek için büyük bir faaliyete giriştiği, Kafkasya'daki Ermenistan'ın 130 bin nüfuslu küçük bir Cumhuriyet olduğu, bunun dışında kalan 800.000 Ermeni'in Rusya'nın değişik bölgele-

rinde yaşadığı, bundan başka Ortadoğu'da, İran'da, Mısır'da, Balkanlarda, Fransa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermenilerin olduğu, bunların çoğunun işsiz ve sefil durumda oldukları için Sovyet Hükümetinin kendilerine karşı gösterdiği ilgiyi sevinçle karşıladıkları, bunlardan bir kısmının Rusya'ya gittiği, çoğunluğunun Türk sınırı üzerinde kurulan köylere ve kasabalara yerleştikleri ve umduklarını bulamadıkları yazılmıştır. Aynı gazetenin bu konuyla ilgili 18 Ocak 1947 tarihli nüshasında da; Çoğu Türkiye'de doğup büyümüş ve bu topraklarda yetişmiş olan Ermenilerin "Biz bir hata ederek Rusya'ya gittik ve biz bu hatamızı şimdi başımızla ödeyeceğiz bizi affeddin" diye feryat ettiği, bunlar arasında bulunan genç bir kadının bayıldığı ve kendine geldikten sonra bir testi su istediği, yüzünü gözünü yıkadıktan sonra göğsünde sakladığı, bir taşlı yüzüğü kendisine su getiren Türk kadınına vererek; "Al! bu memleketin bir testi suyu bundan çok daha fazlasına değer" dediği aktarılmıştır.

Aynı haberde Rusya'dan kaçan Ermenilerin, açlık, sefalet ile yerli Ermenilerin baskısından Suriye'ye kaçmağa çalıştıkları, Kars'tan alınan haberlere göre perişan bir durumda bir sınır kasabasına sığındıkları, aralarında, gerekirse kendilerinin öldürülmelerini fakat Rusya'ya gönderilmemelerini isteyenlerin olduğu, ancak bunun devletler arasındaki anlaşma gereği mümkün olmadığının resmi makamca kendilerine söylendiği ve Ermenilerin ısrarlarına rağmen, hepsinin Rusya'ya iade edildikleri yazılmıştır.

Rusya'ya giden Ermenilerin durumunu anlatan 15 Ocak 1947 tarihli Son Saat Gazetesi'nde "Rusya'ya Giden Ermeni Kafilelerin Durumu" başlıklı bir haberde de, açlık, soğuk ve tütünsüzlüğün yanı sıra yerli Ermenilerin dışardan gelenlere iyi davranmadıkları, Rusya'da çok fena şartlar içinde yaşamaya mecbur kaldıkları, bu yüzden tekrar Suriye'ye ve Türkiye'ye dönmek için sınırı geçmek isteyen yüzlerce Ermeninin yakalandığı, bunların ailesinden ayrılarak Rusya'nın içlerine ve Sibiryaya sürüldükleri, kendilerinden haber alınamadığı, Suriye'ye dönmeyi başaran Ermenilerin çok zayıfladığı yazılmıştır.

Türk Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 1.4.1947 tarih ve 330 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8), Suriye ve Lübnan'dan Erivan'a gittikten sonra kaçanlar hakkında şu bilgiler verilmiştir. Suriye ve Lübnan'dan Erivan'a giden Ermenilerden beşi kaçarak Türkiye'ye ve Türkiye'den de Suriye'ye gitmişlerdir. Bu Ermeniler Suriye'ye gider gitmez, Suriye'deki Ermeniler, Erivan'ın durumu hakkında bilgi istemişlerdir. Bu firari Ermeniler de Erivan'ın ve Ermenistan'ın söyledikleri gibi bir cennet değil, bir cehennem olduğunu ve oraya gidenlerin hepsinin aç, çıplak ve perişan bulduklarını bildirmişlerdir.

Yazıda devamla firari Ermeniler, Türkiye'deki halktan, hükümetten ve ordudan sitayişle bahsetmişler ve gördükleri güzel muameleden dolayı minnettarlıklarını beyan etmişlerdir. Türkiye'deki Ermenilerin halini de pek iyi göstermişlerdir. Bu firarilerin sözleri üzerine Ermenistan'a gitmek isteyenlerin kafası karışmıştır ve Ermenistan'dan kaçılabilmesine hayret etmişlerdir. Bu mesele, Suriye Ermenileri arasında gittikçe önem kazanmıştır. Öte yandan Ermenistan'dan gelen mektuplardaki şikâyetler de çok acıklı olup herkesin durumundan şikâyetçi olduğu görülmüştür. Bu gelişmeler karşısında Ermenilerin durumu çok değişmiş ve 1947 yılı içinde Suriye ve Lübnan'dan, Erivan'a sevk edilecek 50.000 Ermeninin hepsinin gitmeyeceği bu sayının 15.000'i bile bulmayacağı vurgulanmıştır.

T.C. Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı'nın 12.4.1947 tarih ve 15086 sayılı İçişleri Bakanlığı'na yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8), Suriye'den Rusya'ya giden Ermenilerden alınan mektuplarda kendilerine Ruslar tarafından işkence yapıldığı, çok fena bir halde buldukları bildirilmiştir. Bu durum karşısında ileri gelen Ermeni reisleri toplantılar tertip ederek arkadaşlarına Rusya'ya gitmektense Suriye'de ölmeği tercih etmeleri konusunda tavsiyelerde buldukları haberinin alındığı yazılmıştır.

Bu konudaki bir diğer haberde aynı konuya dikkat çekilmiştir. Halep'te yayınlanan El-Nahda Gazetesinin 14/4/1948 tarih ve 5069 Nolu nüshasında yayınlanan yazıda (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), iki Ermeninin Sovyet Ermenistanı'ndan kaçmaları ve gerçeği gördükten sonra Suriye'ye dönüşleri anlatılmaktadır. Yazar şahsi bir iş için Kamışlı Hapishanesine yaptığı ziyaretten edindiği izlenimleri aşığıdaki cümlelerle anlatmıştır.

"Orda Kasım 1947 ayında Sovyet Ermenistanı'na giden iki Ermeniye tesağüf ettim. Bunlardan birinin adı Vanis Mermeryan diğerinin adı Avadis Karabidyan'dır. Vanis Lübnan tebaasıdır. Avadis ise Suriye uyruklu olup, Rakka'da ikamet etmekte idi. Bunlar karşımda oturarak bana başlarından geçenleri ve nasıl kaldıklarını anlattılar. Yalancı komünist propagandası ve asılsız vaatlere kapılarak büyüdüğümüz Suriye topraklarından ayrıldık. Bizim için yabancı olan Rus diyarına gittik. Oraya ayak basar basmaz demokrasi iddialarının ne derecede yalan olduğunu, hiçbir yerde görülmeyen umumi açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğünü, musavvatın ve adalet denilen şeyin eseri olmadığını, şeref mevhumunun (namus) tamamen meçhul bulunduğunu gördük. Bunun üzerine adalet ve demokrasi membaı olan Suriye'ye tekrar dönmek için kaçmağa karar verdik. Kaçtıktan sonra Türkiye hudutlarını geçtik. Suriye'ye yollandık, ancak Türk makamları bizi tevkif ettiler. Şimdi Suriye hükümetinin rahmet ve şefkatini beklemekteyiz. Bü-

tün arkadaşlarımıza nasihatimiz zulüm ve işkence içinde yaşayan, hak ve adalet ve şeref mevhumunu bilmeyen bu memlekete hicretten sarfinazar etmelidirler” şeklinde uyarıda bulunmuşlardır. Bu bilgiler de göç eden bazı Ermenilerin umduğunu bulamadıklarını göstermektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan başarıyla çıkan Sovyetler Birliği'nin dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göç etmeleri için yoğun bir propaganda yürüttüğü görülmektedir. Bundaki amaçlarından biri Türkiye'den toprak koparmak, diğeri ise tüm dünya Ermenilerini Sovyetlere bağlamak olarak düşünülebilir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi Ermenistan'a gidecekler arasında daha çok gençlerin tercih edilmesi, genç ve dinamik işgücü bakımından onların savaş sonrası harap olan şehirlerin imarında çalıştırılmak istenmesi niyetini taşıdıklarını da göstermektedir.

Sovyetlerin desteğinden cesaret alan Amerika'daki Ermeniler, dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na dönmeleri için çalıştıkları dikkati çekmektedir. Konu ile ilgili belgeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçünü sağlayan bir kararın alınmasına rağmen, istenilen oranda bir göçün olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Genelde Amerika ve Fransa gibi gelişmiş toplumlarda yaşayan Ermenilerin bu göçe fazla rağbet etmedikleri, ancak komitacı Ermenilerin kendi varlıklarını sürdürürebilmeleri için bu konuyu sıcak tuttıkları düşünülmektedir.

Sovyetler Ermenileri yayılmacı siyasetleri için kullanmaya çalışmışlardır. Bunun en açık delili olarak Türkiye'nin doğusundan toprak talep etmesi gösterilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası diaspora Ermenilerinin Sovyet güdümündeki Ermenistan'ın bağımsızlığı için çalışmayıp, Türkiye topraklarında yeni, büyük ve bağımsız (!) bir Ermenistan kurmak istemeleri oldukça düşündürücüdür. İstenilen toprakların Batılı ülkelere bir uç karakol ve üs olabilecek araziler olması da ayrıca dikkate değer hassas bir unsur ve ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Armaoğlu, Fahir (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Akter, Ahmet (2010). “Ermenilerin Amerika'ya Göç Nedenleri”. www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=469 (27.11.2010)
- Balı, Rıfat N. (2001). “Ermenistan'ın 'Anavatana Geri Dönün Çağrısı'nın Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye Etkisi”. *Tarih ve Toplum* 35 (210): 356-362.

- Beydilli, Kemal (1988). "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler". *Belgeler XIII* (17). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 365-424.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı (2006). "Soviet-Armenian Collaboration Against Turkey in the post-Second World War Period (1945-1947)". www.iksaren.org/index.php?Page=Print&DergiİcerikNo=125 17.10.2006).
- Çarkırcıyan, Rahip G. (2006). *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*. İstanbul: Kesit Yay.
- Dabağyan, Levon Panos (2003). *Türkiye Ermenileri Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- İpek, Nedim (1995). "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü". *OTAM* 6: 257-270.
- Kenanoğlu, M. Macit (2004). *Osmanlı Millet Sistemi*. İstanbul: Klasik Yay.
- Küçük, Cevdet (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- _____ (1986). "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: İletişim Yay. 1007-1024.
- Laçiner, Sedat (2005). *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslar arası İlişkiler Çalışması*. Genişletilmiş 2.Baskı. Ankara: Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yay.
- McCarthy, Justin (2002). "Osmanlı Ermeni Nüfusu". *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*. Ed. Türkkaya Ataöv. Ankara: TBMM Yay. 63-83.
- Mirak, Robert (1983). *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I*. Harvard University Press Cambridge Massachusetts.
- Ortaylı, İlber (1986). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: İletişim Yay. 999-1000.
- Özdemir, Hikmet vd. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Satılmış, Muammer (2002). "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşü". *XIV.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*. II. Cilt. I. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 263-277.
- Seydi, Süleyman (2006). "Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları 'Anavatana Dönüş Projesi'". <http://www.iksaren.org/index.php?Page=Print&DergiİcerikNo=140> (17.10.2006).
- Şimşir, Bilal N.(1985). "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine". *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu*. Ankara: Kurtuluş Yay. 79-124.

The Efforts of the Soviet Union to Found a “New Armenia” Following World War II

Ayten Sezer Arıĝ*

Abstract

In line with colonialism in the 19th century, Western countries, especially Russia and England, which were seeking to hold sway in the Balkans, the Middle East and the Mediterranean, took destructive actions against the Ottoman Empire. As a part of their enlargement policy, they provoked the Armenians living within the borders of the Ottoman State to rebel for a new state. The Armenians started to migrate to Russian territories and other countries as a result of the Ottoman-Russian wars in the 19th century and early 20th century. Following World War II, the Soviet Union instigated operations for the immigration of Armenians all over the world to Soviet Armenia so as to gain territory from Turkish borders. Although the Soviets and some Armenian organizations tried to forge the idea of an ‘artificial Armenia’, this proved to be a distant dream not only because it did not make much sense to many Armenians but also because the Armenians who migrated to this homeland could not find what they expected there.

Keywords

Armenia, Otoman State, Soviet Union, Soviet Armenia, migration.

---

* Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Institute of Atatürk’s Principles and History of Revolution / Ankara
sezer.ayten@gmail.com

Усилия Советского Союза по созданию “Новой Армении” после второй мировой войны

Айтен Сезер Арыг *

Аннотация

В 19 столетии с развитием колониального движения великие западные державы во главе с Россией и Англией, стремившиеся к господству на Балканах, Ближнем Востоке и Средиземноморье, предпринимали действия, оказывающие разрушительное воздействие на Османскую империю. В целях усиления своего влияния они использовали армян, проживавших на территории Османской империи, подстрекая их к бунту с целью образования нового государства. В результате войн между Турцией и Россией в 19-начале 20 веков армяне начали мигрировать на территорию России и других государств. Советское правительство с целью захвата определенной территории Турции после второй мировой войны начало кампанию по переселению всех армян на территорию советской Армении. Хотя и были предприняты меры по созданию Советским правительством и некоторыми армянскими структурами «искусственной Армении», эта идея не воплотилась в реальность, поскольку большинство армян не проявило интереса к этой идее, а также переселившиеся армяне пережили глубокое разочарование.

Ключевые слова

Армения, Османская империя, Советский Союз, Советская Армения, миграция.

---

* доц. доктор, университет Хажеттепе, институт истории основ Атаюртка и революции / Анкара
sezzer.ayten@gmail.com